

ОСВРТИ

Милан Брдар
Филозофски факултет
Нови Сад

Научна критика
Примљено: 21. 01. 2006.

КОРУПЦИЈА И ДРУШТВЕНА ЕРОЗИЈА

Слободан Вуковић, *Право, морал и корупција*,
„Филип Вишњић“, Београд, 2005 (стр. 159)

Реч је о ауторовој другој самосталној књизи која с претходном, *Корупција и владавина права* (Институт друштвених наука/“Драганић”, Београд, 2003, стр. 205) чини заокружену тематско-проблемску целину. Пре тога, Вуковић је као коаутор сарађивао у реализацији три пројекта Центра за либерално демократске студије, из којих су објављене књиге: *Корупција у Србији* (2001), *Корупција на царини* (2002), и *Корупција у правосуђу* (2004). Актуелност теме, тежина друштвеног проблема, као и упадљиво одсуство озбиљних научних истраживања ове појаве, с једне стране, и искуство аутора у наведеним тимским истраживањима, с друге, довољни су разлози да обратимо пажњу на другу самосталну студију *Право, морал и корупција*, у којој се Вуковић бави проблемом корупције у Србији, њеним типовима и узроцима појаве и степеном њене раширености. У њој аутор наставља с плодотворним разматрањем феномена корупције као друштвене чињенице на којој се рефлектује дубина друштвене аномije и стање морала у нашем друштву и шире гледано, у друштвима у транзицији.

У претходној књизи, *Корупција и владавина права*, ауторова намера је била да на теоријски фундиран начин путем емпиријског истраживања испита узајамну везу између корупције и права (правног система) и да последице те везе одмери у области приватног предузетништва као важне компоненте транзиције српске економије и друштва у целини. У том смислу, у питању је била актуелна студија, значајна не само за нашу друштвену науку (социологију, политикологију, економију), него и за политичку праксу нове власти, декларативно опредељене за реформе.

Аутор се определио за основну тезу да степен раширености корупције зависи од квалитета правног система државе, односно од степена консолидације правне државе. Може се рећи да је то чинило осу укупне емпиријске анализе и теоријске расправе, иако је аутор током излагања наводио бројне друге разлоге који су допринели и доприносе бујању корупције, како у Србији тако и у свим земљама источне Европе. Дакле, по томе што издваја као централни однос феномена корупције и права, студија није једнострана; напротив, основни проблем је све време развијан у контексту друштвено-економских и политичких и културних услова, како у оквиру нашег друштва тако и у

геополитичком оквиру Источне Европе, европског уједињења, закључно с процесима глобализације и њиховим утицајима на локалне феномене.

Основну тезу и правно-теоријски оквир у коме ће водити своје истраживање феномена корупције Вуковић је развио у књизи *Корупција и владавина права* (одељак “Владавина права и корупција”), Ту је на економичан начин изложио три основна типа корупције који су у вези с правом и законском регулативом:

- (1) корупција у циљу остварења законом зајемченог права грађанина;
- (2) корупција у циљу остварења непостојећег “права”;
- (3) корупција у циљу промене закона, како би нелегално право постало легално.

С ова три типа аутор је постигао пуну операционализацију своје основне тезе о (узајамној) зависности корупције од стања правног система, што је касније поткрепио емпиријским подацима. То се види из прегледног излагања током више одељака у којима се јасно показује: да први тип својом раширеношћу сведочи о слабости правне регулативе – не зато што закона нема, него зато што се не спроводе; други тип својом раширеношћу сведочи о раширеној појави заобилажења и кршења закона. Већ ова два типа, у рангу друштвених чињеница, представљају емпиријски доказ ваљаности ауторове тезе да корупција буја у одсуству правне државе. Томе у прилог сведочи и сразмерно најмања раширеност трећег типа корупције (у циљу промене закона – јер тамо где се закон не поштује, уместо воље да се мења, биће више корупције претходна два типа).

Разграничење три типа корупције садржи и хеуристички плодотворно разграничење друштава у транзицији под стабилних западних друштава с владавином права. У првима владају прва два типа корупције, пошто није проблем постојање закона, него њихово важење, с једне стране, и све већа ванзаконска активност пропорционално степену друштвене кризе. Што се тиче држава развијеног, стабилног и важећег правног система примат у односу на прва два преузима трећи тип корупције (путем “лобирања”). То је природна последица владавине права; лични интереси су у погледу остварљивости зависни од друштвене моћи, што зачи да могу да се остваре само посредством групних (преко лоби група), интервенцијом на законодавном нивоу, где се одређеним операцијама обезбеђује легалност. Ако је нема, дакле, мора се успоставити.

У новој књизи *Право, морал и корупција*, Вуковић чини корак даље, тако што у уводној студији (стр. 7–67) скицира теоријски оквир истраживања корупције на царини и у правосуђу, и истовремено даје историјску димензију у правцу продубљенијег разумевања узрока и дугог трајања претходно наведених типова корупције код нас и у друштвима у транзицији. У том погледу аутор најпре наводи два “уговора” с којима је почела социјалистичка власт 1945. године: први, између узурпаторске (револуционарне) групе и грађана; и други, између партократске елите и државних службеника. Ова два уговора

карактерисала су правно-политички систем земље у току владавине социјализма. Први уговор се састојао од прећутног споразума: да грађани са своје стране, не узнемиравају властодршце, а да заузврат могу да крше правне и законске норме утолико више уколико су исте од мањег значаја за одржање власти и карактер друштвеног уређења. Други уговор је државним службеницима отварао перспективу награда и напредовања утолико више уколико спроводе одлуке властодржаца по цену “занемаривања” закона. Пошто друштвени и статусни положај службеника није зависио од стручности и аутономије бирократског места, него од вазалног односа према горе, то је више био обавезан на послушност вишем функционеру него дужности да поштује и спроводи законе.

На тај начин оба уговора су индуковала прва два типа корупције: први уговор је индуковао корупцију у прилог стицања незаконите добити, док је други индуковао корупцију у сврху остварења законом зајемченог права појединца. То би, с обзиром на чињеницу да је социјалистичка власт почела с два поменута уговора, значило да прва два типа корупције имају полувековну традицију, да нису од јуче, него да се тек последњих десетак година о корупцији јавно говори.

Два типа корупције која су у перцепцији људи симптоми дезавуисања закона и права, представљају чиниоце озбиљног нагризања моралних норми, као и ауторитета моралног понашања (“луд је онај ко је моралан”). Међутим, за морално стање друштва, с правом истиче Вуковић, одлучујућа је била природа социјалистичке власти. Њено успостављање било је повезано с првим уговором с грађанима: реч је о томе да социјалистичка власт никада није имала морални легитимитет, да се темељила на узурпацији мимо сваког закона (као “диктатура пролетаријата” којом су се марксисти хвалили), а први уговор власти с грађанима, открива се као морално спорна “трансакција” с врло дубоким и дугорочним последицама. Уласком у уговор, власт и грађани су спровели трансфер двостеруког корумпирања који је следећих пола века одржавало стање лицемерја, двоструких стандарда, ерозије морала, симулације права и закона и прећутног пристајања на самовољу од врха државе до општине.

Морално споран трансфер којим је успостављена власт путем узурпације и утеривања страха у кости, с једне стране, и прећутним прихватањем грађана, с друге, омогућио је трећи тип корупције, који се остварује само на врху друштвено-политичке пирамиде путем мењања закона у интересу владајуће групе. Да су то комунисти често радили, почев, на пример, од уставних промена, на пример од 1963 до 1974. године, којима су остваривани интереси националних елита и припреман распад земље, није потребно детаљније образлагати.

Језгровитом реконструктивном скицом социјалистичке правно-политичке историје Вуковић указује да би било погрешно феномен корупције ограничавати на последњих пет или петнаест година (као да је пре “Милоше-

вићеве ере” владала идила), да корупција сва три типа има дугу традицију, која може да помогне у објашњењу друштвене ерозије и да се на последњих 15 година може ограничити само слободан говор о том феномену. За друштва у транзицији можемо рећи само то да је корупција избила акутно, али да је пре транзиције тињала као хронична болест коју су сви прихватили као део свакодневице.

У складу с опредељењем да корупцију мотри као феномен у којем се огледа стање правног система и степен друштвен кризе, Вуковић истиче да њена раширеност зависи од друштвене прихваћености и важења и поштовања права и правних норми. У том погледу Србија, као и све транзиционе земље, стоји врло лоше, а разлози су у претходно скицираној историји. Наиме, прихваћеност правних норми зависи од перцепције институција власти, да ли их грађани виде као своје или не. С обзиром на природу поменутог уговора власти и грађана, та перцепција није могла и никада није била позитивна. (Код нас, покрасти државу, одувек је важило за врлину.) Зато правне норме нису могле да буду поштоване ни од стране грађана. Друго важно питање је да ли сама власт поштује законе које је донела, или не? С обзиром да је социјалистичка власт законима манипулисала више у циљу идеолошког маркетинга него успоставе правне државе, да се бавила корупцијом трећег типа у оквиру засењивања народа и иностране јавности у сврху осигурања власти, то она у друштвеној перцепцији није поштовала ни сопствене законе. Ефектом огледала нису их поштовали ни грађани чак и кад су им се покоравали. А што се важења права тиче, с њим је стајало слабо, најпре зато што су државни службеници били хетерономни у односу на самовољу власти а што је увећавало интерцију бирократског апарата. Последица те инерције било је гомилање судских предмета, што је учвршћивало перцепцију грађана да законе нико не поштује и не спроводи, а што је додатно утицало на продубљивање кризе права и морала.

Поента коју је могуће извести на основу Вуковићевог излагања, била би у томе да смо у транзицију ушли с тим негативним кредитом, као легатом “златног доба социјализма”, а да га нисмо стекли тек у последњих 15 година. Уз Вуковићеве анализе може, такође, да се поставити питање: чему повика социолога, политиколога, економиста и дежурних јавних моралиста на општу транзициону пљачку, и кукњава “како би требало све да се ради поштено”? Хоће ли неко да каже да је било поштења протеклих 60 година, да су владале институције, закони и све остало што чини озбиљну државу, а не партијски сатрапи преко својих трабаната? Ако је држава била плен узурпиран од стране револуционарне клике, на располагању наследницима који су у рукама држали целокупну “друштвену својину”, да би као номенклатура, исту разграбили пошто су се распале институције, и поделили с криминалцима, у чему је ствар ако се сличан процес догодио током деведесетих? Откуд повика на криминалце, као дојучерашње безгаћане? Па зар није таква била и Титова клика 1945. када је дошла на власт, опљачкала грађанску класу, корумпирала

градску сиротињу и зачала хронично безакоње? Коначно, није ли признато да је та власт била пљачкашка и криминална, ако и Европа захтева тоталну денационализацију или враћање опљачканог?

Скицирани процеси који су водили везаном аранжману кризе права и морала, и кој су дубински деловали у време “када се лепо живело и певало социјализму”, само су се нагло продубили распадом Југославије и продубљивањем друштвено-економске кризе. Овим историјским додатком судбине закона и права под социјализмом, као и повезивањем моралне кризе с тим процесима и њеним довођењем у зависност од државе и права Вуковић је обезбедио теоријски оквир за емпиријско истраживање раширености корупције у приватном предузетништву (у првој књизи), у правосуђу и на царини (у другој књизи), као и за тумачење стечених резултата у оквиру реконструкције степена друштвене, политичке, правне и моралне кризе српског друштва, и шире друштава у транзицији.

Закључци Вуковићевиг истраживања воде у два правца:

Први је у историјској дијахронији, у којој се историја социјализма открива као негативно наслеђе које оптерећује и указује на дубину и тежину проблем. С тим у вези, преостаје да резимирамо следеће. Стање друштва пре свега чине институције и њихово важење и поштовање, а у оквиру ових политичке институције, закони и правна регулатива, с једне стране, као и економски услови друштва, с друге. Аутор показује с правом да се институције и друштвени морал ослањају једно на друго, те да у случају аномије, криза једне стране води кризи оне друге. Анализовано стање у овим димензијама сажима се под термин дубоке друштвене и моралне кризе, која је исход, не само транзиције у околностима ослабљених и распалих институција, и распада земље и дугорочних спољашњих геополитичких притисака, него и тежког и негативног наслеђа социјализма.

Други закључак показује се у димензији историјске синхроније. Пошто је скицирао широк захват до степена довољног да текст књиге представља узорну анализу социологије права и морала, аутор се у другом делу књиге бави демонстрацијама основних теза на емпиријском материјалу. Притом се бави анализом резултата истраживања корупције у правосуђу и на царини, да би на емпиријском материјалу показао степен њене раширености у овим сферама узимајући је не као чињеницу по себи, него као показатеља кризе права и државе као делова опште друштвене кризе. Због тога аутор не заборавља да виšekратно напомене да се бави перцепцијом појаве корупције, како од стране грађана тако и од стране анкетираних предузетника који с реченим феноменом имају непосредно искуство. Подаци о перцепцији корупције могу да послуже за суђење о самој друштвеној појави зато што, по правилу, постоји позитивна корелација између раширености појаве и раширености њене перцепције.

Вуковић проблеме морала не разматра као проблеме појединаца, будући да ови нису атоми, у својим ставовима независни од друштвених услова у којима живе. Напротив, мунициозна анализа институција и њихове кризе уопште, а потом правне регулативе, питања важења закона, као и ауторитета политичких институција, сведочи о ауторовом стратешком ставу да је друштвени морал итекако испреплетен с поменутим инстанцама, да се ослања на њих и да у случају њихове кризе сам почиње да пропада. Социолошку димензију књиге чини теза да су морални ставови појединаца рефлекс или одјек, а тиме и показатељ моралног стања друштва. Другим речима, ако је кршење или занемаривање моралних норми учестала чињеница до степена друштвене појаве, онда проблем више није у томе шта се догађа с људима, него шта се догодило с друштвом. Ако појединац, ради свог свакодневног опстанка, процењује да мора “привремено да се одрекне” основних моралних начела, онда он дела циљно-рационално, а исто је показатељ најдубље кризе друштва, правног система и државе.

Продубљене и разуђене социолошко-економске и политиколошке анализе на основу добијених података, вишеструко су информативне и корисне, али су овде значајне и са становишта провере и спровођења основне тезе рада. Аутор с правом оценио је да ће од његовог истраживања бити више користи ако их постави интердисциплинарно, како већ захтева разматрани проблем. Да је био у праву показује резултат: основни квалитет студије, из ког проистичу остали, специфични, управо је у томе што представља синтезу социологије, економије и политикологије. Томе захваљујући, истраживани феномен је осветљен из више углова, излагање је постало провокативније и животније, јер је избегнута досада социолошког фахидиотизма, по правилу згрченог домета, док су анализе су продубљеније, а закључци теоријски и практично релевантнији.

Дакле, у погледу основне тезе, њене провере и спровођења, може се закључити да ова невелика књига представља теоријски фундиран, методолошки операционализован, аналитички интердисциплинарно разуђен и емпиријски поткрепљен, а тиме и врло кохерентан и систематски трактат о акутном друштвеном проблему корупције без чијег решавања, како аутор посредно и непосредно говори, не можемо очекивати реформу српског друштва и изградњу правне државе како бисмо стали у ред сређених европских земаља. А тек овако вођене и разуђене анализе које имају емпиријско поткрепљење, с једне стране, и историјску и теоријску елаборираност, с друге, показују с каквим искушењима се суочавају нове, реформски расположене демократске снаге решене да “раскину с негативним наслеђем”. Тако конципована и реализована књига није значајна само као увид у кризу нашег друштва, већ је у многоме парадигматична за друштва у окружењу, а можемо рећи и за сва источноевропска друштва која последњих деценија пребивају у тегобама транзиције.

Основна врлина ове књиге, као и претходне, је у њеној интердисциплинарност, оствареној комбиновањем социологије, права и етике, а такође и у равнотежи између уводне теоријске анализе наших конкретно-историјских услова кризе током последњих деценија. На основу завидне правне и политичке литературе, аутор настоји да у првом делу успостави што конкретнији теоријски оквир за анализу и тумачење емпиријских резултата истраживања, што чини други део рукописа. Оваквим начином реализације задатка изложеног у наслову књиге, аутор постиже завидан степен јединства између теорије и конкретних животних чињеница; резултати теоријске анализе односа права, институција и друштвеног морала, бивају примењени на конкретне случајеве, чему захваљујући емпиријске анализе добијају продубљенија тумачења.

Због свих истакнутих одлика књига *Право, морал и корупција* представља значајан и веома успешан случај интердисциплинарне анализе, као што представља једну од ретких и значајних књига које нам олакшавају разумевање наших дугорочних транзиционих тегоба. Књига из поменутих разлога представља вишеструко значајно штиво: прво, за студенте факултета друштвених наука, штиво је пример анализе корупције као друштвене појаве на којој се преламају сви тежишни проблеми друштва у транзицији; за њихове професоре, односно за наше колеге, књига представља погодан случај који илуструје шта значи скрупулозан и целовит приступ истраживаном феномену, као и снажан аргумент да социологија без синтезе с другим друштвеним наукама не може да оствари ни сопствене циљеве; књига је такође веома значајна и корисна за политичаре и реформаторе транзиције, пошто даје преглед основних проблема и у том смислу може да послужи као добар водич који у казује да борба против корупције има шансе једино у оквиру добро планиране стратегије и тактике “изласка из свеопште друштвене, моралне и државне кризе”, а не палијативним, медијски пропагираним мерама кратког даха. Књига је, наравно, интересантна и за ширу образовану јавност као сведочанство како изгледа озбиљан третман феномена корупције с којим се суочавамо, у медијима се помиње свакодневно и коме имамо “своје мишљење”.

Додамо ли овоме врлине језгровитог, једноставног и јасног излагања, као и изузетно висок ниво социолошког истраживања, тумачења података и анализа, ова књига представља један од најквалитетнијих резултата наше, по продукцији последњих година ослабеле друштвене науке у целини. Из свих наведених разлога, књига *Право, морал и корупција*, колеге Слободана Вуковића, представља вредно дело, јер поред свега поменутог показује како друштвена наука може на прави начин да буде значајна за своје друштво и за своје време.